

УДК 373.3.091:159.922.7-044.332

Гузь Н.В., Гузь В.В.

**ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО
НАВЧАННЯ В СЕРЕДНІЙ ЛАНЦІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ
СУПРОВІД**

Постановка проблеми. Проблема охорони психологічного здоров'я дітей, актуальність якої стає все більш очевидною, у зв'язку зі зростанням нервово-психічних захворювань та функціональних відхилень у дитячому

середовищі, не може бути вирішена у відсутності практичного використання медико-психологічних та соціально-психологічних знань у системі освіти [3; 9].

Якісно інша, порівняно з попередніми інститутами соціалізації (сім'я, початкова школа), атмосфера навчання в середній школі, що складається з сукупності розумових, емоційних і фізичних навантажень, пред'являє нові ускладнені вимоги не лише до психофізіологічної конституції дитини або її інтелектуальних можливостей, але і до особистості в цілому, і перш за все до її соціально-психологічного рівня. Перехід з початкової до середньої школи справедливо вважають кризовим періодом. Перехідні періоди в житті та діяльності дітей висувають специфічні проблеми, які вимагають особливої уваги вчителів, батьків, шкільних психологів. При правильній організації цей період може сприяти психологічному, соціальному зростанню дитини, в іншому випадку – може стати хворобливим процесом пристосування. Різні аспекти проблеми звикання дитини до цих вимог привертають увагу педагогів, психологів, психофізіологів. Вони досліджують особливості адаптаційного періоду п'ятикласників, запропоновують свої засоби діагностики, корекційні програми. Але це не знімає гостроту даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості психічного, особистісного розвитку школярів на цьому етапі розглядалися в роботах Л.І.Божович, В.В.Давидової, Т.В.Драгунової, І.В.Дубровіної, А.В.Захарової, А.К.Маркової, Д.І.Фельдштейна, Д.Б.Ельконіна та ін. Методологічною основою цих досліджень є важливі положення про причинність та обумовленість психічних процесів, про соціальну, творчо-діяльнісну сутність особистості, культурно історична концепція Л.С.Виготського, теорії розвитку особистості та закономірності формування та розвитку людини, а також положення про провідну роль діяльності та спілкування в розвитку та формуванні особистості [6; 7].

Формулювання цілей статті. Мета нашого дослідження: розкрити особливості психолого-педагогічного супроводу в період адаптації молодших школярів до навчання в середній ланці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід учнів з початкової до середньої школи викликає зростання стресового навантаження як на самих учнів, так і на їх батьків. Це пов'язано з появою нового класного керівника, нових вчителів, предметів, кабінетною системою навчання та ще й співпадає з віковими змінами – вступом дитини у підлітковий вік. Для учня та учнівського колективу перехід у п'ятий клас може стати початком нового життя, нових успіхів, розкриттям нових граней характеру, власних здібностей, прихованих ресурсів. Цей період є досить сприятливим для адаптації школяра до нових умов навчання. Діти чекають змін на краще, бажають стати дорослішими, налагодити взаємини з учителями, робити так, щоб дорослі пишалися ними [2, с 4].

Перехід учнів з початкової школи до середньої ланки – це важкий та відповідальний період; від того, як пройде процес адаптації, залежить подальше шкільне життя дитини [5].

Адаптація (від лат. *adapto* – пристосовую) – динамічний процес пристосування людини до умов змінного довколишнього середовища [8, с.9]. Коли мова йде про шкільну адаптацію, маємо усвідомлювати, що це складний процес, який поєднує у собі адаптацію функціональну, навчальну та соціально-психологічну. Під функціональною адаптацією розуміють пристосування особистості дитини до виконання обов'язків, зумовлених функціональним призначенням навчальної діяльності. Під навчальною – пристосування до умов навчання в освітніх закладах. Щодо соціально-психологічної адаптації, то її визначають як найбільш оптимальне пристосування дитячої психіки до умов шкільного середовища шляхом засвоєння і прийняття цілей, цінностей, норм і стилів поведінки [1; 4; 7].

Адаптивність як здатність до пристосування у різних дітей різна. Вона відображає рівень як вроджених, так і набутих у процесі життя якостей індивіда. Частково адаптивність зумовлена генетично – особливостями обміну речовин, відмінністю біохімічних реакцій, метаболічною індивідуальністю людини, які визначають різні типи реагування на дії зовнішнього середовища. Фізіологічні дослідження доводять, що здатність дитини до адаптації визначається структурно-функціональною організацією її мозку, яка через неодноразовість дозрівання окремих компонентів системи мозкового забезпечення у різних дітей складається з елементів різного ступеня зрілості. [9]. У цілому спостерігається безумовна залежність адаптивності від фізичного, психічного, морального здоров'я дитини.

Таким чином невідповідність соціопсихологічного і психофізіологічного статусу (або можливостей) школяра вимогам ситуації життєдіяльності, що у свою чергу, не дає змоги йому адаптуватися в умовах навчально-виховного процесу школи визначається як шкільна дезадаптація.

До числа основних первинних зовнішніх ознак дезадаптації психологи одностайно відносять утруднення в навчанні і різні порушення шкільних форм поведінки. У зв'язку з цим категорії дітей з порушеннями шкільної адаптації відносяться перш за все дітей з недостатніми здібностями до навчання, так як серед вимог, які пред'являє до дитини школа, в першу чергу виділяється необхідність успішно опановувати навчальну діяльність. Відомо, що навчальна діяльність є провідною в молодшому шкільному віці, що її формування обумовлює найголовніші зміни в психічних процесах і психологічних особливостях особистості дитини на даній стадії онтогенезу.

Адаптація дитини до школи досить тривалий процес, пов'язаний зі значним напруженням у всіх системах організму. Більшість дослідників виділяють три фази адаптації:

- генералізована реакція (у відповідь на нове, всі системи організму відповідають бурхливою реакцією і значним напруженням (2-3 тижні);
- нестійке пристосування, коли організм шукає і знаходить якісь оптимальні (або близькі до оптимальних) варіанти реакцій на незвичне вплив.

Щодо стійкого пристосування, коли організм знаходить найбільш підходящі адекватно нових навантажень, варіанти реагування, тобто власне адаптація. Тривалість періоду адаптації для кожної дитини неоднакова.

Все різноманіття труднощів у школі можна розділити на два етапи. Специфічні, що мають в основі ті чи інші порушення розвитку моторики, зорово-моторної координації, зорово-просторового сприйняття, мовного розвитку тощо. Неспецифічні викликані загальним ослабленням організму, стулення і нестійкою працездатністю, індивідуальним темпом діяльності [5].

В результаті соціально-психологічної дезадаптації можна чекати у дитини прояв всього комплексу неспецифічних труднощів, пов'язаних, насамперед, з порушеннями діяльності. На уроці такий учень неорганізований, часто відволікається, пасивний, відрізняється уповільнений темп діяльності, допускає помилок. Природа шкільної неуспішності може бути визначена різними факторами, у зв'язку з цим поглиблене вивчення її причин і механізмів здійснюється з позиції педагогічної, медичної та соціальної психології, дефектології, психіатрії та психофізіології [9].

Таким чином, труднощі, які можуть виникати у дитини на початку навчання в середній ланці, пов'язані з впливом великого числа факторів, як зовнішнього, так і внутрішнього порядку. Дослідження в цій області, як правило, зосереджуються на переважному аналізі однієї з сфер шкільного життя: навчальної діяльності, взаєминах з педагогом та виконання шкільних норм і правил поведінки, характер міжособистісного спілкування в класному колективі. Однак, рішення проблеми шкільної дезадаптації неможливо без вивчення всього комплексу виникнення у дитини труднощів, взаємовпливу всіх факторів, що діють на нього в школі.

Такі психологи як Л.І.Божович, В.В.Давидова, Т.В.Драгунова, І.В.Дубровіна, А.В.Захарова, А.К.Маркова виділяють різні показники готовності учнів початкової школи до переходу в середню. Проаналізувавши різні підходи ми виділили наступні компоненти в змісті поняття „готовність до навчання в середній школі”:

1. Сформованість основних компонентів навчальної діяльності, успішне засвоєння програмного матеріалу учням.
2. Сформованість у дитини новоутворень молодшого шкільного віку, таких як довільність, рефлексія, мислення в поняттях.
3. Якісно новий, більш „дорослий” тип взаємин учня з учителями та однокласниками.
4. Емоційна готовність до переходу в середню школу, яка виражається в адекватності переживань і попереджає його підвищену шкільну тривожність.
5. Особистісна, інтелектуальна і емоційна готовність учня до навчання.

Іншими словами, у адаптованого учня 5-го класу є бажання йти в школу, брати участь у суспільному житті, спілкуватися з учителями, а також стійко гарний настрій і успішність на рівні 4-го класу. Якщо ж учень вирішує свої шкільні проблеми з залученням батьків, у нього з'являється підвищена афективна реакція на оцінку, він часто звертається до вчителя початкової школи, має пригнічений настрій і відчуває небажання йти в школу, значить, процес його адаптації в середній школі протікає неуспішно.

Висновки. Підводячи підсумок вищевикладеного, ми прийшли до висновку, що причинами шкільної дезадаптації п'ятикласників можуть бути: зміна умов навчання, зміна вимог, відсутність контролю, прогалини в знаннях.

Отже, після опису ознак і чинників шкільної дезадаптації, слід підкреслити три основні моменти, важливих, для вірного розуміння сутності цього феномена, а так само для формулювання загальних принципів його діагностики. По-перше, кожен з перелічених факторів вкрай рідко зустрічається в чистому, ізольованому вигляді і, як правило, поєднується з дією інших чинників, утворюючи складну, ієрархічну структуру порушення шкільної адаптації. По-друге, дія якого фактора носить не прямий характер, а реалізується через цілий ланцюг опосередкувань, причин на різних етапах формування дезадаптації міра патогенності для кожного з факторів і його місце в загальній структурі порушень не є постійними. По-третє, становлення картини шкільної дезадаптації відбувається не просто на фоні, а в нерозривному динамічному зв'язку з симптомами психічного дезонтогенеза, що, однак не дає підстави для їх ототожнення, але диктує при цьому необхідність аналізу їх співвідношення в кожному конкретному випадку [2].

Основними факторами, які впливають на адаптацію в 5-х класах є: нові умови навчання, зміна соціального статусу в класному колективі, збільшення навчального навантаження, фізіологічні зміни, психологічні новоутворення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, з проблем психолого-педагогічного супроводу п'ятикласників в період адаптації до навчання, дозволив виділити основні завдання шкільного психолога:

- розвиток шкільної мотивації, формування інтересів; розвиток навичок спілкування з однолітками та дорослими;
- розвиток впевненості в собі, формування ставлення до успіхів та невдач;
- формування уявлення про себе як про людину з великими можливостями.

Для успішної адаптації учнів п'ятих класів робота психолога обов'язково будується таким чином:

- з учителями: звертати увагу на вікові та індивідуальні особливості кожної дитини;
- з батьками: допомога, підтримка та похвала;
- з учнями: самопізнання, впевненість у своїх здібностях.

Для того щоб адаптаційний період протікав у учнів ефективно, можна передбачити наступні етапи його організації:

1. Розробка психологом школи програми адаптації учнів.
2. Прийняття кожним класним керівником ідеї адаптаційного періоду і усвідомлення його сенсу, необхідності підготовки.
3. Складання класним керівником програми адаптаційного періоду з урахуванням можливостей вчителів і дітей на основі базової програми.
4. Створення директором школи, його заступниками організаційних умов, які забезпечують адаптаційний період для дітей (наказ по школі, зміна розкладу, надання кабінетів для роботи і т.п.).

5. Залучення інших фахівців (учителів фізкультури, керівників театральних гуртків і т.п.) для допомоги учням у їх адаптації до середньої школи [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаптація дітей в 1, 5, 10 класах / упоряд. Т.Червона. – К.: Шк. світ, 2008. – 128с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).
2. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. – М., 2000. – 198 с.
3. Беличева С.А. Диагностика школьной дезадаптации / под ред. С.А.Беличевой. – М., 1997. – 278 с.
4. Рогов Е.Н. Настольная книга практического психолога: Учебное пособие: В 2-х кн. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРОГРЕСС, 2002. – Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – С. 154-270.
5. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: от рождения до 17 лет: Учеб. пособ. – 3 е изд. – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 175 с.
6. Основи практичної психології / В.Панок, Н.Чепелева, Т.Титаренко. – К., 2001. – 230с.
7. Практическая психология образования; Учебное пособие 4-е изд. / под редакцией И.В.Дубровиной. – СПб.: Питер, 2004. – 592 с.
8. Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / [Ред. - сост. Л.А.Карпенко]; под общ. ред. А.В.Петровского. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – С. 31-32.
9. Ульянова Т.Л. Школьная дезадаптация и связанные с ней трудности в общении / Т.Л.Ульянова // Начальная школа. – № 7. – 1996. – С.14-16.

АНОТАЦІЯ

Гузь Н.В., Гузь В.В. Особливості адаптації молодших школярів до навчання в середній ланці: психолого-педагогічний супровід. У даній статті розглянуто психологічні особливості адаптації молодших школярів до навчання в середній ланці. Виділено основні причини та зовнішні ознаки дезадаптації, компоненти „готовності до навчання в середній школі”, основні завдання психолого-педагогічного супроводу п'ятикласників.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, готовність до навчання в середній школі, психолого-педагогічний супровід п'ятикласників.

АННОТАЦИЯ

Гузь Н.В., Гузь В.В. Особенности адаптации младших школьников к обучению в среднем звене: психолого-педагогическое сопровождение. В данной статье рассмотрены психологические особенности адаптации младших школьников к обучению в среднем звене. Выделены основные причины и признаки дезадаптации, компоненты в содержании понятия «готовность к обучению в среднем звене», основные задания психолого-педагогического сопровождения пятиклассников.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптация, готовность к обучению в средней школе, психолого-педагогическое сопровождение пятиклассников.

SUMMARY

Guz N.N., Guz V.V. Peculiarities of younger pupils' adaptation for studying at a secondary school. Psychological and pedagogical support. This article describes the psychological characteristics of younger pupils' adaptation for studying at secondary school. The main external signs of maladjustment, the components of readiness to study at secondary school, the causes of school exclusion, the main task of the school psychologist for fifth class pupils psychological and pedagogical support are determined.

Key words: *adaptation, disadaptation, willingness to learn in high school, psychological and pedagogical support pupils of fifth class.*